

dr hab. Brygida Kuźniak, prof. UJ
Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej
pt. „Prawa osób pozbawionych wolności w świetle
prawa międzynarodowego praw człowieka oraz orzecznictwa sądów międzynarodowych”
- dysertacji przygotowywanej pod kierunkiem naukowym
Prof. dr hab. Elżbiety Dyni
w przewodzie doktorskim mgr. Mariusza Kądziołki

Uwagi wstępne

Odnosnie do przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej mający zastosowanie stan prawny formułuje następujące wymagania:

- 1) rozprawa powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego;
- 2) rozprawa powinna wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną autora w danej dyscyplinie naukowej;
- 3) rozprawa powinna wykazywać umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez autora,

przewidując jednocześnie, iż rozprawę może stanowić praca pisemna.

Uwzględniając powyższe:

- I. stwierdza się, że przedłożona do niniejszej recenzji rozprawa doktorska posiada dopuszczoną przez prawo formę pracy pisemnej. Opracowanie to liczy 510 stron (zawierających po około 27 wersów + przypisy), składa się z 5 rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem oraz obejmuje bibliografię, [wykaz umów międzynarodowych, wykaz innych dokumentów międzynarodowych wykaz aktów prawa polskiego, wykaz orzeczeń, wykorzystaną literaturę - z podziałem na: pozycje zwarte, artykuły i studia, zbiory dokumentów, wykaz stron internetowych (łącznie 750 pozycji)] ;
- II. formułuje się ocenę przedstawioną niżej.

Problem naukowy i jego rozwiązanie

Temat badawczy i tytuł rozprawy doktorskiej

Podjęty przez Doktoranta temat badawczy jest niewątpliwie istotny i aktualny oraz złożony, co łącznie w pełni uzasadnia poddanie go pogłębionej analizie i opracowanie w formie rozprawy doktorskiej. Doniosłość wybranej problematyki wynika bezdyskusyjnie z okoliczności wskazanych przez Autora, a mianowicie z faktu, że obecnie na świecie w różnego rodzaju formach detencji przebywa ponad 11 milionów osób, przy czym znaczna część z nich nie korzysta nawet z minimalnych standardów ochrony praw człowieka (s. 9 dysertacji). Tymczasem – z prawniczego i nie tylko prawniczego punktu widzenia – warto zawsze konsekwentnie podkreślać, że wymierzenie kary pozbawienia wolności lub zastosowanie tymczasowego aresztowania nie powinno skutkować ani uchYLENIEM, ani nawet zawieszeniem ochrony szeregu przyrodzonych i niezbywalnych praw człowieka. Należy akcentować, że kara pozbawienia wolności sama w sobie stanowi niezwykle dolegliwą ingerencję w sferę wolności jednostki. Już sam ten aspekt przesądza o jej szczególnie dotkliwym charakterze, dlatego wykonywanie takiej kary nie może być postrzegane jako wiążące się z dodatkowymi, nieuzasadnionymi ograniczeniami ani udręczeniami wykraczającymi poza jej istotę i prawnie określone cele. Na tym tle podjęta przez Doktoranta analiza jawi się jako niezwykle wartościowa i potrzebna.

Na aprobatę zasługuje także nie tylko wybór tematu rozprawy, lecz również sposób sformułowania jej tytułu. Tytuł został skonstruowany trafnie i precyzyjnie, ponieważ adekwatnie odzwierciedla zakres prowadzonych rozważań oraz właściwie sygnalizuje zawartość treściową pracy.

Struktura dysertacji

Budowa rozprawy zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Opracowanie cechuje się niezwykle przejrzystym i spójnym układem, który w istotny sposób ułatwia odbiór prezentowanych treści. Poszczególne rozdziały i podrozdziały tworzą logicznie powiązaną całość, prowadząc czytelnika przez kolejne etapy rozważań w sposób uporządkowany i konsekwentny. Zakres analiz został wyważony właściwie – praca obejmuje wszystkie zagadnienia niezbędne do realizacji przyjętych celów badawczych, unikając jednocześnie zbędnych dygresji czy nadmiernego rozbudowania niektórych wątków. Kolejne części dysertacji pozostają względem siebie w relacji logicznego następstwa, a tok rozumowania

Autora stopniowo przechodzi od zagadnień szerszych do bardziej szczegółowych i precyzyjnie zdefiniowanych problemów badawczych. Dodatkowym walorem dysertacji jest jednolita konstrukcja poszczególnych rozdziałów. Każdy z nich rozpoczyna się wprowadzeniem określającym zakres podejmowanych rozważań, a kończy wnioskami zawierającymi syntetyczne podsumowanie przeprowadzonych badań. Rozwiązanie to porządkuje wywód i zwiększa przejrzystość całego opracowania.

Na szczególne podkreślenie zasługuje również dobrze opracowany wstęp (s. 9–14 dysertacji), który pełni funkcję swoistego przewodnika po treści rozprawy. Dzięki niemu czytelnik nie tylko poznaje cele i założenia pracy, ale także może lepiej śledzić cały wywód i – co istotne – może to czynić zarówno w jego naturalnym porządku, strona po stronie, jak i bez większych trudności może sięgać do wybranych zagadnień, stanowiących przedmiot szczególnego zainteresowania.

Pozytywnie należy ocenić także zakończenie pracy (s. 425–430 dysertacji), które zostało przygotowane w sposób zwięzły, a zarazem rzeczowy. W trafny sposób podsumowuje ono przeprowadzone badania, porządkuje najważniejsze ustalenia oraz eksponuje zasadnicze rezultaty osiągnięte przez Autora.

Rozdział pierwszy „Prawa człowieka - geneza i ewolucja” buduje bazę i perspektywę analizy prowadzonej w dalszym toku rozprawy. Treść tego rozdziału posiada wartość informacyjną i jest co prawda w swym charakterze niemal podręcznikowa, ale trudno uznać ją za zbędną, albowiem wyznacza ramy teoretyczne i stanowi punkt odniesienia dla rozważań podejmowanych w kolejnych częściach pracy. Autor przedstawia w tym rozdziale kształtowanie się idei ochrony praw człowieka, ukazując zarówno jej genezę, jak i proces rozwoju międzynarodowych mechanizmów służących jej realizacji. W początkowej części rozdziału omówione zostały podstawowe zagadnienia pojęciowe związane z prawami człowieka, w tym ich generacje. Następnie uwaga została skoncentrowana na pozycji jednostki w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Dalsza część rozdziału poświęcona została uniwersalnemu systemowi ochrony praw człowieka, a także omówiono rozwiązania regionalne, prezentując specyfikę oraz mechanizmy działania systemu europejskiego, amerykańskiego, afrykańskiego i arabskiego.

W rozdziale drugim zatytułowanym „Regulacje uniwersalnego i regionalnego prawa międzynarodowego praw człowieka odnoszące się do osób pozbawionych wolności”, Autor zajął się przedmiotowymi regulacjami, ujmując je zarówno z perspektywy systemu uniwersalnego, jak i rozwiązań wypracowanych na poziomie regionalnym. Podkreślić warto, że zakres rozważań objął również regulacje międzynarodowego prawa humanitarnego

znajdujące zastosowanie w sytuacjach konfliktów zbrojnych, co czyni niniejszą dysertację kompletną. Przedmiotem analizy zasadnie uczyniono także nie tylko normy wynikające z wiążących umów międzynarodowych, lecz również instrumenty o charakterze *soft law*. Uwagę poświęcono ponadto praktycznemu funkcjonowaniu tych mechanizmów.

Rozdział trzeci „Prawa przysługujące osobom pozbawionym wolności” dotyczy konkretnych praw i wolności osób pozbawionych wolności. Analiza obejmuje zarówno prawa o charakterze materialnym (prawo do życia, zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, prawo do godnego i humanitarnego odbywania kary pozbawienia wolności, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność myśli, sumienia i wyznania, prawo do zawarcia małżeństwa, prawo do udziału w wyborach) oraz prawa proceduralne (prawo do legalnego pozbawienia wolności oraz prawo do sądu).

Rozdział czwarty zatytułowany „Mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności” stanowi prezentację odpowiednich instrumentów ochrony. Analizie poddano mechanizmy pozasądowe oraz sądowe funkcjonujące zarówno na poziomie uniwersalnym, jak i regionalnym. Przedstawiono rozwiązania właściwe dla systemu ONZ oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem systemu europejskiego. Rozważania obejmują także mechanizmy wypracowane na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego.

Rozdział piąty „Wybrane orzecznictwo sądów międzynarodowych w sprawach osób pozbawionych wolności oraz jego wpływ na prawo i praktykę penitencjarną” poświęcony został analizie odpowiedniego międzynarodowego orzecznictwa. Omawiane rozstrzygnięcia odnoszą się zarówno do praw o charakterze materialnym, jak i do gwarancji proceduralnych. Autor wybrał orzeczenia w oparciu o przekonujące kryteria. Po pierwsze, Doktorant uwzględnił sprawy należące do kategorii najczęściej rozpatrywanych przez międzynarodowe organy sądowe. Po drugie, znaczenie miała doniosłość poszczególnych rozstrzygnięć dla rozwoju międzynarodowego orzecznictwa dotyczącego ochrony praw osób pozbawionych wolności. Po trzecie, wybrane zostały sprawy o charakterze reprezentatywnym dla najczęściej występujących naruszeń praw badanej grupy osób. Wreszcie, Autor uwzględnił aktualność analizowanych rozstrzygnięć, sięgając do orzeczeń wydanych w ostatnich latach, które najlepiej odzwierciedlają współczesne tendencje orzecznicze oraz kierunki interpretacji norm prawnomiędzynarodowych.

Cel i wartość pracy

Pan Mariusz Kądziołka za cel opracowania przyjął wszechstronne przedstawienie i ocenę mechanizmów ochrony praw osób pozbawionych wolności w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka oraz orzecznictwa instytucji międzynarodowych. Analiza odnosi się zarówno do sytuacji występujących czasie pokoju jak i w realiach konfliktów zbrojnych. Postawioną tezę badawczą stało się przy tym „założenie, że zarówno w regulacjach poszczególnych międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, jak i w orzecznictwie sądów międzynarodowych akcentowana jest szczególna rola praw gwarantowanych osobom pozbawionym wolności, co ukierunkowuje rozwój międzynarodowych standardów prawnych na rzecz kompleksowej ochrony tej grupy jednostek” (s. 11 dysertacji). Doktorant sformułował także pięć tez o większym stopniu szczegółowości, a mianowicie: 1) uniwersalny system ochrony praw człowieka skonstruowany przez ONZ nie jest w pełni efektywny, zaś systemy regionalne są rozwinięte w różnym stopniu (najbardziej zaawansowanym jest system Rady Europy) 2) komplementarny porządek ochrony praw osób pozbawionych wolności został skonstruowany przez systemy regionalne, przy czym istotną rolę odgrywają tu nie tylko normy prawie wiążące, ale także te o charakterze *soft law*; 3) traktaty gwarantujące istotne prawa i wolności odnoszące się do osób pozbawionych wolności (prawo do życia, wolność od tortur, prawo do humanitarnego wykonania kary więzienia, prawo do komunikacji ze światem zewnętrznym, prawo do praktyk religijnych, prawo do zawarcia małżeństwa, prawo do udziału w wyborach, jak również gwarancje procesowe wynikające z prawa do legalnego pozbawienia wolności i prawa do sądu) formułują je na wysokim stopniu ogólności, o skutkuje tym, iż powinny one być doprecyzowane, co ma miejsce regulacjami o charakterze prawa miękkiego; 4) ochrona praw osób pozbawionych wolności realizowana jest za pomocą środków o charakterze sądowym, jak i pozasądowym. Ochrona ta urzeczywistnia się poprzez procedury skargowe przed organami międzynarodowymi oraz poprzez kontrolę warunków detencji prowadzoną przez wyspecjalizowane instytucje monitorujące. Najpełniej rozwinięte rozwiązania przewidziano w ramach systemu Rady Europy; 5) kluczową rolę w procesie rozwoju praw osób pozbawionych wolności odgrywa orzecznictwo międzynarodowe, w szczególności orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W tym miejscu warto jeszcze raz podkreślić, iż struktura pracy jest bardzo klarowna, albowiem wskazane wyżej tezy szczegółowe korespondują z zawartością treściową kolejnych rozdziałów.

Dla weryfikacji sformułowanych tez Autor dysertacji postawił następujące pytania badawcze: „Jak kształtował się uniwersalny system ochrony praw człowieka oraz regionalne systemy ochrony praw człowieka? Jakie regulacje w ramach uniwersalnego oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka odnoszą się do ochrony osób pozbawionych wolności? Jakie prawa materialne i proceduralne oraz w jakim zakresie, przysługują osobom pozbawionym wolności w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka? Jakie są mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności w systemie uniwersalnym i systemach regionalnych, w jaki sposób funkcjonują oraz jaka jest ich skuteczność w ochronie praw tej grupy osób? W jakim zakresie orzecznictwo sądów międzynarodowych wpływa na kształtowanie standardów ochrony praw osób pozbawionych wolności?” Zarówno sformułowane tezy, jak i podporządkowane im pytania badawcze, których rozstrzygnięcie umożliwiło sformułowanie ustaleń szczegółowych, niniejszym ocenia się jako trafne i metodologicznie poprawne. W opinii autorki niniejszej recenzji zakres pytań badawczych obejmuje wszystkie zagadnienia, które są istotne z punktu widzenia obranego przedmiotu badań.

Praca posiada wartość informacyjną, eksplanacyjną i twórczą. Kolejne rozdziały konsekwentnie realizują te funkcje, przy czym dominujący charakter poszczególnych rozdziałów ujawnia się właśnie w tej kolejności. Świadczy to – co warto ponownie z aprobatą podkreślić – o przemyślanej, logicznej i przejrzystej strukturze opracowania, która sprzyja właściwemu odbiorowi prezentowanych treści przez czytelnika.

Efektem obszernych, szczegółowych i rzetelnie przeprowadzonych przez Doktoranta badań jest uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze i potwierdzenie w ten sposób przyjętych tez. Ustalenia te należy ocenić jako prawidłowo wywiedzione i należycie uzasadnione.

Autor rozprawy trafnie wskazuje, że międzynarodowe prawo praw człowieka nie wykształciło jednolitej konwencji kompleksowo regulującej status i prawa osób pozbawionych wolności. Ochrona tej kategorii osób opiera się na zespole rozproszonych instrumentów o charakterze uniwersalnym i regionalnym. Ważne konstatacje dotyczą przy tym skuteczności poszczególnych mechanizmów ochronnych. Autor zauważa, że system uniwersalny, funkcjonujący w ramach ONZ, ze względu na swoje uwarunkowania instytucjonalne i polityczne cechuje się ograniczoną efektywnością, natomiast systemy regionalne wykazują mocno zróżnicowaną skuteczność. Na tym tle najwyższej oceniony europejski system ochrony

praw człowieka także wymaga dalszego doskonalenia, zwłaszcza w zakresie przeciwdziałania przewlekłości postępowań oraz zapewnienia pełnej i terminowej realizacji wyroków wydawanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Autor słusznie podkreśla także istotną rolę instrumentów *soft law*, które (ze wszystkimi wadami i zaletami wynikającymi z ich istoty i specyfiki) stanowią uzupełnienie norm traktatowych. Instrumenty te doprecyzowują standardy humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności, wspierają wykładnię norm penitencjarnych oraz wyznaczają kierunki rozwoju krajowych porządków prawnych i praktyki penitencjarnej. Pamiętać jednak należy, iż brak im wiążącego charakteru.

Na tym tle Autor rozprawy formułuje postulaty *de lege ferenda*. W szczególności opowiada się za opracowaniem i przyjęciem pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych wiążącego instrumentu międzynarodowoprawnego, który w sposób kompleksowy regulowałby prawa osób pozbawionych wolności. Za pożądane uznaje również powrót do koncepcji ustanowienia dodatkowego protokołu do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, zawierającego szczegółowe i prawnie wiążące standardy ochrony tej kategorii osób. W ocenie Doktoranta dalszy rozwój międzynarodowych gwarancji praw osób pozbawionych wolności powinien koncentrować się zarówno na doprecyzowywaniu istniejących regulacji prawnych, jak i na wzmacnianiu mechanizmów zapewniających ich skuteczne wdrażanie i egzekwowanie.

Powyższe konstatacje wydają się trafne. Sporządzająca niniejszą recenzję proponowałaby jednak pogłębienie rozważań w zakresie oceny, na ile rekomendacje Autora rozprawy są realne oraz czy ewentualne zawarcie odpowiedniej nowej konwencji będzie efektywne w zakresie lepszego urzeczywistniania ochrony osób pozbawionych wolności. Warto byłoby w szczególności rozważyć także, w jakim przedziale czasowym przedmiotowa konwencja miałaby szansę zostać przyjęta. Recenzentka zalecałaby także, z myślą o tym, że niniejsza rozprawa doktorska zdecydowanie zasługuje na publikację, podjęcie choćby syntetycznych rozważań dotyczących współcześnie obecnych i wyraźnie widocznych w wielu państwach strategii populistycznych. Strategie te, oferując proste recepty na skomplikowane problemy, silnie akcentują prymat państwa narodowego oraz wstecznie pojmowaną suwerenność państwową. W konsekwencji utrudniają zarówno rozwój multilateralizmu, jak i postępowy rozwój prawa międzynarodowego publicznego. Skutkują ponadto schematycznym,

krótkowzrocznym i ograniczonym do perspektywy restrykcyjnej podejściem do osób pozbawionych wolności.

Recenzentka widziałaby także pewną możliwość udoskonalenia opracowania poprzez dokonanie teoretycznych ustaleń w kwestii tego czym jest standard w prawie międzynarodowym. Doktorant np. na s. 9 rozprawy wskazuje, że standardy są wyrażone w konwencjach i w *soft law*, zaś na s. 423-424, że wyznaczaniu standardów ochrony osób pozbawionych wolności kluczową rolę odgrywa orzecznictwo sądów międzynarodowych (tu warto wskazać przykładowo, że w polskiej literaturze przedmiotu na temat standardów publikowali m.in. J. Galster, P. Turek, a także niezwykle klarownie wypowiadała się E. Łętowska).

W tym miejscu autorka recenzji sygnalizuje, iż na etapie publicznej obrony rozprawy, wkraczając na grunt badania prawa w jego otoczeniu realnym, pragnie omówić z Doktorantem w szczególności kwestię zderzenia populizmu prawnego z postulatami rozwoju prawa międzynarodowego, a także to jak rozumie On pojęcie standardu prawnomiędzynarodowego.

W tym miejscu bardzo mocno podkreślić należy, że pomimo sformułowanych powyżej pewnych uwag, pytań i rekomendacji stwierdzić należy, iż problem badawczy podjęty przez Doktoranta i dokonane przez Niego ustalenia cechuje solidność naukowa skutkująca doniosłością ustaleń, a dysertacja z pewnością zasługuje na bardzo wysoką ocenę.

Podsumowując uwagi dotyczące wartości recenzowanej pracy doktorskiej konstatuje się, że postawiony przez Pana Mariusza Kądziołkę cel naukowy został zrealizowany, a rozprawę cechuje się znaczną wartością informacyjną oraz wartością twórczą przez co opracowanie zauważalnie wpisuje się w dyskurs naukowy, w szczególności w zakresie polskiej doktryny, do której wnosi nowe ustalenia.

Ogólna wiedza teoretyczna Autora rozprawy w obranej przezeń dyscyplinie naukowej oraz Jego umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej

Opracowując niniejszą rozprawę Autor wykazał, że posiada wysoce satysfakcjonującą wiedzę z zakresu prawa międzynarodowego publicznego, w tym szczególnie sprawnie porusza się w obszarze prawa praw człowieka oraz prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Pan

Mariusz Kądziołka udowodnił także, że w zakresie prowadzenia badań naukowych w dyscyplinie prawo posiada odpowiednie zdolności metodologiczne. Prawdłowo dokonał ustaleń w oparciu o dorobek doktryny (wykorzystał liczne pozycje polskojęzyczne i anglojęzyczne) oraz analizowane orzecznictwo, które przywołane w pracy – co warto podkreślić – jawi się jako bardzo bogate. Zastosowane przez Autora dysertacji metody badawcze typowe dla prac prawniczych, a to metoda formalno-dogmatyczna, historyczno-prawna oraz komparatystyczna zostały poprawnie dobrane. Docenić także należy, że Doktorant we wstępie do opracowania wskazał i wyjaśnił do jakich czynności badawczych używał danej metody.

Dużą zaletą rozprawy jest to, iż została ona napisana bardzo dobrym i zrozumiałym językiem. Tylko dla porządku odnotować można, iż Autor nie ustrzegł się pewnych nieznaczących uchybień i niedoskonałości stylistycznych, jak np. na ostatniej stronie rozprawy, gdzie pisze: „Problematyka ta pozostanie zatem w dalszym ciągu istotnym obszarem zainteresowania międzynarodowego prawa międzynarodowego praw człowieka”. Pod rozwagę Autora poddaje się także ewentualną zmianę sformułowania: „Wszystkie te grupy podlegają międzynarodowym standardom ochrony praw człowieka, które mają zapewnić respektowanie podstawowych praw i godności jednostki w warunkach ograniczenia wolności [podkreślenie BrK], przy czym szczegółowy zakres stosowania tych norm może różnić się w zależności od statusu prawnego osadzonego” (s. 10 rozprawy), tak aby w pracy poświęconej w znacznej mierze wykonywaniu kary pozbawienia wolności nie używać fraz kojarzących się z inną zasadniczą karą, którą dysponuje prawo karne (karą ograniczenia wolności). Takie nieznaczące, występujące w rozprawie niedociągnięcia nie rzutują jednak w żaden sposób na jej ocenę, która jest bardzo wysoka.

Sporządzająca niniejszą recenzję rekomenduje opublikowanie dysertacji w formie monografii i/lub opracowanie i opublikowanie na jej podstawie artykułu (bądź artykułów) w języku angielskim.

Podsumowanie

Głównymi zaletami recenzowanej rozprawy są: 1) dobór interesującego, ważnego i aktualnego zagadnienia; 2) klarownie sformułowane cele pracy; 3) bardzo przejrzysta struktura

opracowania i dobry język; 4) dokonane ustalenia, które dostarczają czytelnikowi nowej wiedzy i wnoszą twórczy wkład w polską doktrynę prawa międzynarodowego publicznego.

W świetle sformułowanych wyżej uwag cząstkowych i ocen, w podsumowaniu niniejszych rozważań stwierdza się, że **przedłożona przez Pana mgr. Mariusza Kądziołkę rozprawa doktorska** stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz **spełnia inne wymogi określone prawem** oraz **rekomenduje się dopuszczenie tej rozprawy do publicznej obrony.**

Jednocześnie **wnosi się o wyróżnienie przedmiotowej rozprawy**, uzasadnieniem czego są jej liczne walory wskazane w niniejszej recenzji.